

XFTAP 14.07.07

Г.М.Текесбаева¹, А.М. Текесбаева²

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан*

(E-mail: ¹guljantal@mail.ru, ²tekesbaeva_anar@mail.ru)

Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудағы шешендік сөздердің маңызы

Аңдатпа. Қазақ халқы сөз өнерін жоғары бағалаған. Шешендік өнер мол білімді, ой-өрістің кеңдігін, ұзақ жаттығуды қажет етеді.

Қазіргі таңда оқушылардың халық ауыз әдебиетіне деген қызығушылықтарын ояту, сондай-ақ, оқушылардың өз ойларын дұрыс, сауатты жеткізу, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру мәселесі жиі айтылып жүр. Бүгінгі мектеп оқушысы, ертеңгі маман иелерінің ауызша сөйлеу мәдениетін дамытудың маңызы зор. Осы орайда білім берудің түпкі нәтижесін құзыреттілік тұрғысынан айқындау, оқытуды құзыреттілік тұрғысынан ұйымдастыру қолға алынуда. Қазақ ауыз әдебиетінің мол қазынасы – шешендік сөздер.

Шешендік сөздер – ғасырлар бойы халық сынынан өткен құнды мұра. Ол терең ойға, ұтқыр шешімге, тапқыр логикаға құрылады. Мақалада қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін жетілдіруде шешендік сөз үлгілерінің қолданудың маңызы туралы айтылады.

Түйін сөздер: құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, шешендік өнер, сөйлеу мәдениеті, қазақ ауыз әдебиеті, оқушы тұлғасы, білім.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-99-104>

Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесін дамытудың негізгі міндеттерінің бірі – білім берудің мазмұнын жаңарту. Бүгінгі күн талаптарына сай оқушыларға білім беру тек белгілі бір ғылым саласынан білім, білік, дағдыны меңгертіп қана қоймай, оқушы тұлғасын дамытуға, өмірде кездесетін мәселелерді өз бетінше тиімді шеше білуге, оқушының өзіне және өзгеге сын көзбен қарап, әлеуметтенуіне мүмкіндік беретін білімділік, тәжірибе мен түрлі қабілеттерді меңгеруге бағытталуы керек.

Жаңартылған білім беру мазмұны оқушының жеке тұлғалық қасиеттерін дамытып, алған білімдерін өмірде қолдана білуін қалыптастыруды көздейді. Яғни, қазіргі таңда әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін нәтижеге бағытталған білім беруді көздеп отырмыз. Түпкі нәтижені құзыреттілік тұрғысынан айқындау, оқытуды құзыреттілік тұрғысынан ұйымдастыру білім беру үдерісіне дендеп енді. Осыған орай «құзырет», «құзыреттілік» терминдері жан-жақты қолданыла бастады. Н.Хомский құзыреттілікті айырықша тілдік қызметті атқаруға қажетті қабілеттілік деп таныса [1], И.Л. Зимняя «құзырет» терминінің мәні «құзыреттіліктен» әлдеқайда кең мағына беретінін, «құзырет» адамның жұмысының аспектісі ретінде көрінсе, «құзыреттілік» осы аспектіні орындай алу деңгейімен анықталатынын айтады [2]. «Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде» «құзыр» ұғымына «қайсыбір тапсырманы орындауға қабілеттілік немесе бір нәрсені жасау» деген анықтама берілсе [3], С.И.Ожегов сөздігінде «құзыреттілік – белгілі бір мәселені жан-жақты білу» екендігі айтылады [4].

Құзыреттілікке берілген анықтамалардың әр түрлілігі, біздің ойымызша, оның кең мағыналылығынан және әр салада мамандар даярлау ерекшеліктерінен және оны зерттеуші ғалымдардың түрлі теориялық тұрғыдан қарастыруымен байланысты болады деп есептейміз.

Білім нәтижесі ретінде көрінетін құзыреттіліктің түрлеріне де қатысты сан алуан пікірлер бар. Кейбір ғалымдар оқытудың мақсаты коммуникативтік құзыреттілік болып табылады десе, енді бір ғалымдар оқытудың мақсаты ретінде тілдік құзыреттілік пен коммуникативтік құзыреттілікті атайды.

Вютютнев М.Н. коммуникативтік құзыреттілікке адамның қарым-қатынас жасау барысында жағдайға бейімделу қабілеттілігі немесе сөйлеу кезінде өзіне қажеттіні таңдай алуы мен іске асыру қабілеттілігі деп анықтама бере отырып, оның үш: бастапқы, ортаңғы және дамыған түрі екендігін айтады [5].

Ж.Дәулетбекова, Қ.Рай, Г.Нұрышева, Р.Рахметовалар коммуникативтік құзыреттілікті қоғамдық қатынастарда тілдесім заңдылықтары мен ережелерін адамның орындай алу қабілеті екендігін айта келе, оның лингвистикалық, психологиялық, әдістемелік тұрғыдан бір арнаға тоғысқан жүйе болып табылатынын атады [6].

Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың маңызы зор. Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді жолдарының бірі – сабақ барысында шешендік сөздерді қолдану.

Қазақ ауыз әдебиетінің мол әрі рухани асыл қазынасы, халық даналығының үлгісі – шешендік сөздер. Халқымыздың шешендік сөз тарихы Майқы биден басталып, Жиренше шешен, Асан қайғы, Шалкиіз, Бұқар есімдерімен жалғасып, Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке би есімдерімен қанатын кеңге жайып дамып келеді.

Шешендік өнер – көргені мен білгенін көкейге тоқып, үйреніп үнемі ізденудің арқасында айтыс-тартысқа түсіп, жалықпай жаттығудың арқасында дамып, жетіліп отыратын өнер. Бұл өнердің түрі туралы Бұқар жырау:

*...Көш бастау қиын емес –
Қонатын жерде су бар.
Қол бастау қиын емес –
Шабатын жерде жау бар.
Шаршы топта сөз бастау қиын –
Шешімін таппас дау бар [7], -*

деп, шешендік сөздің қиындығын әрі оның көбіне дау үстінде, ел тағдыры талқыланған кеңес кезінде туатынын аңғартады.

Қазақ шешендері, білімпаз билері халқымыздың ел басқару жүйесінде соттың рөлін атқарған. Алғыр-тапқырлығымен, әділдігімен көрінген би-шешендер ел ішіндегі түрлі дауларға араласып, кесімді шешім айтып отырған.

Ұзақ сөзбен емес, ұрымтал ой, ұшқыр қиялымен саралай отырып, дәлелді сөздер екі елдің арасын бітістіруші, мәмілегер екендігін танытады.

Шешендік сөздің көпшілігі өзінің тәрбиелік, дидактикалық мазмұнына сәйкес қолданылып, ақыл-кеңес беріп, адам бойындағы адамгершілік қасиеттерді насихаттап, айтар ақылын, өнеге-өсиетін шешендік толғау түрінде білідерді. Оған халық арасында «Жанқұтты шешенге Шабанбай бидің берген батасы» [7] деп аталатын әңгіме дәлел бола алады.

Шешендік сөздердің бір тобы сұрақ-жауап түрінде де айтылады. Мұндай шешендік толғаулардың негізі өмірдегі көрген-білгенінен түйген ой-қортынды болып келеді.

«Бұл дүниеде не өлмейді?» деген Жәнібек ханға Жиренше шешеннің айтқан жауабы шешендік жауапқа жатады.

*Асқар таудың өлгені –
Басын бұлттың жапқаны.
Ай мен Күннің өлгені –
Еңкейіп барып батқаны.
Аққан судың өлгені –*

*Аязда мұз боп қатқаны.
Қара жердің өлгені –
Қар астында жатқаны.
Ажал деген – атқан оқ,
Одан ешкім құтылмайды,
Бір Алланың қақпаны.
Бұл дүниеде не өлмейді?
Жақсының аты өлмейді.
Ғалымның хаты өлмейді [7], - деген екен.*

Сұрақ-жауап түріндегі шешендік толғауларда бастан кешкен тәжірибе мен жинақтаған білім сабақтаса келіп, қоғамдағы белгілі бір жайды немесе табиғаттағы белгілі бір құбылысты, заңдылықты ашып көрсетуге арналады.

Қазақ – сөз қадірін білген халық. Қазақтың дәстүрінде кім де болса аталы сөзге тоқтаған. халқымыз сөзге құлақ қойып, тоқтай білуді де даналық деп таныған. Қазақ би-шешендері бұл дәстүрді құрметтеп, өздері де ұстанған. Ақылға қонымды сөзге тоқтау үлгісі қазақ билерінің сөздерінде де кездеседі.

*Бірде Төле би мен Қаз дауысты Қазыбек би ертеректе өлген кісінің құнын даулап,
Кіші жүзге келеді. Дау бірнеше күнге сөзылып, екі жақ келісімге келе алмады. Бір күні есік
жақта отырған бір жігіт:*

*Асқар тау, сенде бір мін бар – асу бермейсің,
Тасқын су, сенде бір мін бар – өткел бермейсің,
Билер, сендерде бір мін бар – басқаға сөз бермейсің, -
деп тұрып кетеді.*

- *Шақыршы ана жігітті, -дейді Әйтеке. Билердің аға тұтқан жасы
үлкені Әйтеке болғандықтан, жігітті шақыртып келтіреді.*

- *Енді төрелігін айтып, осы дауға өзің ие бол, - дейді Әйтеке би.*

Сонда жігіт:

- *Алты атасын арқалап жүргенді сіздерден көрдім, жеті атасын
жетектеп жүргенді сіздерден көрдім. Ескіріп кеткен дау екен. Құр қайтсаңыздар,
ағалық назаларыңа қалармын. Ердің құны – жүз қара ғой. Кіші жүз санын жүзге
толтырып таыниша-торпақ берсін, соған разы болыңдар, - дейді. Екі жағы да
разы болады. Сөйтіп, Әйтеке би жүйелі сөзді айта білгенді құрметтеп, соған
тоқтаудың өнегесін көрсеткен екен [7].*

Шешендік сөздердің көбі мән-мағынасы жағынан мақал-мәтел, қанатты сөздер болып келеді. Кейде сұрақтарға жауап беру онша қиын да емес сияқты болып көрінеді. Алайда олардың қыр-сырыын ашып, сөз өрнегін нақыш бояуымен үйлесімді етіп, «қиыннан қиыстырып» орынды қолдана білу – қиынның қиыны. Осындай қанатты сөздер мен нақылдарды тауып, мақал-мәтелдерді ұтымды қолдана білуі би-шешендердің тапқырлығы мен шеберлігін танытады. Бірде үлкен мәжіліс-кеңесте Қазыбек биге: «Кім жақын? Не қымбат? Не қиын?» деген үш сұрақ қойылады. Сонда Қазыбек би еш ойланбастан былай деп жауап қайырған екен:

*Тату болса, ағайын жақын,
Ақылы болса, апайың жақын.
Бауырмал болса, інің жақын,
Алдыңа тартқан адал асын –
Қимас жақын қарындасың.
Сыйлас болса, нағашың жақын,
Адал болса, досың жақын,
жан серігің жас кезіңнен,*

*Бәрінен де – әйелің жақын! –
деп, бір түйіп тастайды да, екінші сұраққа орай:
Алтын ұяң – Отан қымбат,
Құт-берекең – атаң қымбат.
Аймалайтын анаң қымбат,
Асқар тауың – әкең қымбат.
Мейірімді анаң қымбат,
Туып-өскен елің қымбат.
Ұят пенен ар қымбат,
Өзің сүйген жар қымбат, -
деп, тағы бір тоқтап, үшінші сауалға ауысады:
Арадан шыққан жау қиын,
Таусылмайтын дау қиын.
Шанышқылаған сөз қиын,
жазылмаса дерт қиын,
Іске аспаған серт қиын,
Ақылыңнан адасып,
Өзің түскен өрт қиын! [7]*

Аталған шешендік сөз үлгісінен Қазыбек бидің жаратылысынан дарынды, ойлау қабілетінің ұшқырлығы айтқан сөзінен, өнегелі лебізінен, тілінің шеберлігінен көрінеді. Еш ойланбастан сол сәтте туған шумақтарынан тапқырлығы мен суырыпсалма ақындық қасиетін танымыз.

Қазақ тілі сабақтарында осындай шешендік сөз үлгілерін пайдалану, оқылым, тыңдалым, жазылым, тілдесім, айтылым бойынша түрлі тапсырмалар орындату арқылы оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастырып, оларды сөз өнерін құрметтей білуге тәрбиелейді. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге ықпал ете отырып, берілген ақпаратты түсіне отырып, түрлі пайымдаулар мен қорытынды шығаруға жетелеп, түрлі жағдаяттарды шешуге, өзіндік пікір білдіруге, шешім қабылдауға үйретеді. Шешендік сөз үлгілерін жағдаяттық тапсырмаларды орындауда оқушылардың рухани дүниесін байытып, жеке тұлға ретінде қалыптасуға септігін тигізіп, бұрынғы алған білімдерін тереңдетіп, жаңа ақпаратты өңдеп, сұраптай білуге, тиісті жағдаяттарды қолдана білуге итермелейді. Оқуға, пәнге деген қызығушылығы оянып, оқу әрекетіне белсенділігі артады, танымдық ой-өрісі дамиды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Хомский Н. Язык и мышление. / Н. Хомский – М.: Изд-во. Московского университета, 1972. – 122 с.
- 2 Зимняя И.Л. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.Л. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. - № 5. – С.15-18
- 3 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология / Жалпы ред. басқ. А.Қ.Құсайынов. – Алматы: Мектеп, 2007. - 256 б.
- 4 Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР П.Ю.Шведовой. –18-е изд., стереотип. - М.: Русский язык, 1987. - 748 с.
- 5 Вятютнев М.Н. Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы / М.Н. Вятютнев // докл. Сов. Делегации на VI Конг. МАПРЯЛ. - Москва: Русский язык, 1983. - 269 с.
- 6 Дәулетова Ж., Рай Қ., Нұрышева Г., Рахметова Р. Тілді оқыту интеграциялық білім мен интеллектуалдық тұлға қалыптастырудың сабақтастығы: Монография. / Ж. Дәулетова,

- Қ. Рай, Г. Нұрышева, Р. Рахметова – Алматы: «Нурай Принг Сервис». - 2014, 120 б.
- 7 Қазақтың шешендік сөздері. / Құрастырып, толықтырып өңдеген: Б. Адамбаев. - Алматы: «Ана тілі», 2006. – 160 б.

Г.М. Текесбаева¹, А.М.Текесбаева²

¹*Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан*

²*Казахский государственный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан*

Значение ораторских слов в формировании коммуникативной компетенции учащихся

Аннотация: Казахский народ всегда высоко ценил искусство речи. Ораторское искусство требует больших знаний, глубоких размышлений, долгих упражнений и длительного обучения.

В настоящее время часто поднимаются вопросы о том, как повысить интерес учащихся к устному народному творчеству, научить школьников правильно и грамотно выражать свои мысли, повысить культуру их речи. Развивать устную культуру речи сегодняшних учеников очень важно. Необходимо планировать и организовывать учебный процесс с точки зрения компетенций. Ораторские слова являются сокровищем казахского устного фольклора. Ораторские слова - это ценное наследие, веками анализирующееся народом. Они основаны на глубоких мыслях, мобильных решениях и находчивой логике.

В статье говорится о значении и важности использования образцов ораторского искусства в совершенствовании коммуникативной компетентности учащихся на уроках казахского языка.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, ораторское искусство, культура речи, казахский фольклор, личность учащихся, знание.

G.M. Tekesbayeva¹, A.M. Tekesbayeva²

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

²*Kazakh State Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan*

The value of oratorical words in the formation of pupils' communicative competence

Abstract: The Kazakh people always appreciated the art of speech. Oratorical art requires a great knowledge, deep thinking, extensive practice, and long-term learning.

Nowadays, issues are often raised about how to increase students' interest in oral folk art, teach schoolchildren to correctly and correctly express their thoughts, and raise the culture of their speech. It is very important to develop oral speech culture of today's students. Therefore, it is necessary to plan and organize the learning process from the point of view of competence. Oratorical words are a treasure of Kazakh oral folklore.

Oratorical speech is a precious heritage passed on for centuries. They are based on deep thoughts, your decision, and logic. The article talks about the significance and importance of using oratory samples in improving the communicative competence of students in the lessons of the Kazakh language.

Keywords: competence, communication competence, public speaking, speech culture, Kazakh folklore the personality of the students.

References

1. Homskij N. Jazyk i myshlenie. [Language and thinking] (Izd-vo. Moskovskogo universiteta. Publishing house. Moscow state University), (Moscow, 1972, 122 p.).
2. Zimnjaja I.L. Kljuchevye kompetencii – novaja paradigma rezul'tata obrazovanija [Key competences – a new paradigm of educational outcomes] , Vysshee obrazovanie segodnja [Higher education today], (5), 15-18 (2003).

3. Kazak tili terminderinin salalyk gylymi tusindirme sozdigi: Pedagogika zhane psihologija [Dictionary of terms of the Kazakh language: Pedagogy and psychology] / Zhalpy red. bask. A.Kusajynov. [General ed other. A. G. Almaty Read more ... – Almaty: school] (Mektep, Almaty, 2007, 256 p.).
4. Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka [Dictionary of the Russian language] / Pod red. chl.-korr. AN SSSR P.Ju.Shvedovoj. [Under the editorship of corresponding member.-Corr. USSR Academy of Sciences P. Shvedova] 18-ed., stereotype (Rus. yaz., Moscow, 1987, 748 p.).
5. Vjatjutnev M.N. Nauchnye tradicii i novye napravlenija v prepodavanii ruskogo jazyka i literatury [Scientific traditions and new directions in teaching Russian language and literature], Dokl. Sov. Delegacii na VI Kong. MAPRJaL [Doc. Owls'. Delegation at the VI Cong. MAPRYAL] (Rus. yaz., Moscow, 1983, 269 p.).
6. Dauletova Zh., Raj K., Nuryшева G., Rahmetova R. Tildi okytu integracijalyk bilim men intellektualdyk tulga kalypstasturdyn sabaktastygy [Language learning continuity in the integration of education and formation of the intellectual personality]. Monograph («Nuraj Pring Servis», Almaty, 2014, 120 p.).
7. Kazaktyn sheshendik sozderi [Oratory words] Kurastyrgan, tolyktyrgan, ondegен B.Adambaev. Almaty: «Ana tili» [Compiled, supplemented, processed B. Adambaev [The dictionary implemented two-way translation. Almaty: “mother tongue»], 2006, 160 p.

Автор туралы мәлімет:

Текесбаева Г.М. – п.ғ.м., аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Текесбаева А.М. – п.ғ.к, қауымдастырылған профессор, педагогика және психология факультеті, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. E-mail:

Tekesbayeva G.M. – Master of Education, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Tekesbayeva A.M. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kazakh State Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan.